

HACCÂC b. YÛSUF b. MATAR

(حجاج بن يوسف بن مطر)

Me'mûn döneminin önde gelen Süryânî mütercimlerinden.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Kûfeli olduğu (İbnü'l-Kıftî, s. 46) Hârûnürreşid, Emîn, Me'mûn ve Mu'tasım'ın halifelik yıllarında (786-833) Bağdat'ta yaşadığı bilinmektedir. Me'mûn'un ilmi ve felsefi kitaplar temin etmeye üzere Bizans imparatoruna gönderdiği beş kişilik heyette Haccâc da bulunuyordu (İbnü'n-Nedîm, s. 243). Öklid'in *Elements* adlı ünlü kitabını *Uşûlü'l-Hendese* adıyla ilk defa Arapça'ya çeviren kişidir. Bu eseri önce Hârûnürreşid, daha sonra Me'mûn için iki defa tercüme etmiş, bunlardan birincisine "el-Hârûnî", ikincisine "el-Me'mûnî" denilmiştir; kaynaklar "el-Me'mûnî'nin daha başarılı ve kullanışlı olduğunu bildirmektedir (a.g.e., s. 265). Haccâc, Batlamyus'un *el-Mecisî'sini* de ilk çevirenler arasında yer almıştır ve Süryânîce'den yaptığı çalışmasını 829-830 yılları arasında tamamlamıştır (Sarton, I, 562). İbnü'n-Nedîm, bunlardan başka onun Aristo'nun *Kitâbü'l-Mir'âti*'ni de Arapça'ya çevirdiğini yazmaktadır (s. 252); ancak Aristo'nun bu adla anılan bir kitabı yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 243, 244, 252, 265, 268; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-ulemâ*, s. 46; İbn Ebû Usaybia, *Uyânü'l-enbâ*, s. 270; Suter, *Die Mathematiker*, s. 9; Brockelmann, *GAL*, I, 211; *Suppl.*, I, 363; Sarton, *Introduction*, I, 562; A. Mieli, *La science arabe*, Leiden 1966, s. 85; Sezgin, *GAS*, V, 225-226; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-ülûm 'inde'l-Arab*, Beyrut 1977, s. 127-128; H. Necib Abdurrahman, *Dirâsât fi târihi'l-ülûm 'inde'l-Arab*, Musul 1977, s. 17.

MAHMUT KAYA

HACCÂC b. YÛSUF es-SEKAFÎ

(الحجاج بن يوسف الثقفي)

Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî (ö. 95/714)

Zalim lakabıyla meşhur Emevî valisi.

41 (661) yılında Tâif'te doğdu. Babası Yûsuf b. Hakem, annesi Kûfe Valisi Mugîre b. Şu'be'nin eski karısı Fâria bint Hemmâm'dır. Anne ve baba tarafından Sakîf kabilesinin Ahlâf koluna mensuptur. Emevîler'e sadakatle bağlı olduğundan "Kûleyb" (köpek yavrusu) lakabıyla da tanınır.

Okuma yazma bildiği, küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerim'i ezberlediği ve Tâif'ten ayrılıncaya kadar babasının yanında kardeşiyle birlikte çocuklara Kur'an öğrettiği rivayet edilir.

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın iktidarı ele geçirdiği yıllarda dünyaya gelen Haccâc onun saltanatı döneminde yetişti. Mensup olduğu Sakîf kabilesiyle Ümeyyegoğulları (Emevîler) arasında Câhiliye dönemine kadar uzanan dostça ilişkiler bulunuyordu. Emevîler'e muhalif olan Abdullah b. Zübeyr Hicaz'da halifeliğini ilân edince Ümeyyegoğulları ile Sakîfililer bölgeden ayrılmaya başladılar. Haccâc babasıyla birlikte muhtemelen bu dönemde Tâif'ten Dimaşk'a göç etti. Emevî saltanatı II. Muâviye'nin çok kısa süren halifeliğinin ardından yıkılmak üzere iken ailenin bütün mensupları ve Sakîfililer'in ileri gelenleri Câbiye'de toplanarak halifelige kimin getirileceğini ve ona kimin halef olacağını tartıştılar. Yûsuf b. Hakem ile oğlu Haccâc'ın da katıldığı bu toplantı sonunda özellikle Sakîfli Ubeydullah b. Ziyâd'ın teşviki ve bazı Emevîler'in desteğiyle Emevî iktidarında kan değişimi sağlanarak Ümeyyegoğulları'nın büyüğü Mervân b. Hakem'e biat edildi. Emevîler'in yeniden ülkeyi kontrol altına almaları önemli ölçüde, aralarında Haccâc ve babasının da bulunduğu Sakîfililer'in Emevîler'e verdikleri bu destek sayesinde gerçekleşti. Böylece iktidara gelen Mervân, Mısır'da oturan Sakîfililer'in de desteğini kazanmak için Yûsuf b. Hakem ve Haccâc'la birlikte oraya gitti. Mısır'ın kontrol altına alınmasından sonra da onları muhalefetin merkezi durumundaki Hicaz'a gönderdiği orduya dahil etti. Bu ordu Abdullah b. Zübeyr'e bağlı kuvvetler tarafından kılıçtan geçirildi. Haccâc ve babası canlarını zor kurtardılar.

Haccâc, Mervân'ın ölümünden sonra halife olan oğlu Abdülmelik tarafından Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi ve Basra Valisi Mus'ab b. Zübeyr'e karşı düzenlenen sefere artçı birlikleri kumandanı olarak tayin edildi. Haccâc'ın Emevî devlet hayatında etkin bir şekilde rol alması bu olaydan itibaren başlar. Mus'ab'ın ortadan kaldırılmasından sonra (691) Haccâc, İbn Zübeyr'le mücadele için Hicaz'a gönderilen 2000 kişilik ordunun başına getirildi. Karargâhını doğum yeri olan Tâif'te kuran Haccâc Mekke'ye giden yolları keserek şehre gıda sevkiyatını engelledi; ayrıca gönderdiği küçük müfrezeler zaman za-

man Arafat dağına kadar sokularak tâciz hareketlerinde bulundular. Üç ay sonra istediği 5000 kişilik yardım kuvvetinin gelmesi ve Mekke'yi kuşatma izninin verilmesi üzerine şehri kuşattı ve mancınıklarla taşla tuttu. Altı buçuk aydan fazla süren kuşatma sonucunda şehirde yaşanan büyük açlık İbn Zübeyr'in adamları arasında çözülmeye sebep oldu. İbn Zübeyr de yaptığı bir huruç hareketi sırasında öldürüldü (1 Ekim 692; daha geniş bilgi için bk. ABDULLAH b. ZÛBEYR b. AVVÂM). Böylece Hicaz, Irak ve Mısır'da dokuz yıl hüküm süren ve Emevî Devleti'ne zor günler yaşatan Abdullah b. Zübeyr'in hilâfetine son verilmiş oldu. Haccâc gösterdiği bu başarıdan sonra Hicaz, Yemen ve Yemâme valiliğine getirildi. Üç yıl bu görevde kaldıktan sonra Halife Abdülmelik'in kardeşi Bişr b. Mervân'ın ölümü üzerine (694) stratejik önemi yanında isyan merkezi haline gelen Irak'a vali tayin edildi. Burada Emevîler'e karşı isyan halinde olan Hâricîler küçük askerî birlikleriyle Emevî ordularını mağlûp ediyorlar, Hz. Ali taraftarları da yöneticileri uğraştırıyorlardı. Haccâc, Irak'ı çok sert tedbirler alarak idare etti. Onun, seleflerinden Ziyâd b. Ebîh'in tutumundan daha sert olan bu tavrını, Kûfe'ye girdiği zaman besmelesiz okuduğu, Arap edebiyatında önemli bir yeri bulunan meşhur hutbesinde görmek mümkündür (bu hutbesi ve diğer hitabeleri için bk. Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü huṭabî'l-Arab*, II, 287-300).

Irak'ta Emevîler'e muhalif olan her hareketi kanlı bir şekilde bastıran Haccâc'ın bu çok sert yönetiminden kaçanlar ya silâha sarılıp muhalif hareketlere katılıyor ya da Hicaz Valisi Ömer b. Abdülazîz'e sığınıyorlardı. Bu durum, daha sonra Haccâc'ın Ömer b. Abdülazîz ile sürtüşmesine ve Ömer b. Abdülazîz'in Medine valiliğinden azledilmesine sebep olmuştur. Haccâc, 697 yılında yetkileri daha da artırılarak bütün doğu illerinin valiliğine tayin edildi. Onun valiliği sırasında Hâricîler'in İran'daki, Mutarrif b. Mugîre'nin Medâin'deki, Şebîb b. Yezîd'in Musul'daki ve Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın Horasan'daki isyanları bastırıldı.

Yirmi yıllık Irak ve doğu illeri valiliği sırasında Haccâc'ın karşılaştığı en ciddi problem, İbnü'l-Eş'as'ın kendisine ve Emevî Devleti'ne karşı başlattığı isyandır. Haccâc bir Emevî ordusunun Horasan bölgesinde Türkler tarafından kılıçtan geçirilmesi üzerine özellikle Emevîler'e muhalif